

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 9—10

БЕОГРАД 1954

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. А. Белић: О сложеним реченицама и сродним појавама . . .	297
2. М. Стевановић: Акценат радног глаголског придева . . .	306
3. М. С. Московљевић: Шта је исправније: пише се „великим словом“ или „с великим словом“?	319
4. А. Белић: О расправи дра М. Московљевића	326
5. В. М. Мишовић: Значење израза <i>плагмени мачеви</i> и сл. у народним песмама	329
6. Р. Л.: Требачки, трепачки или трепчански?	334
7. С. Машић: Један Вуков латинизам	337
8. Д-р Милка Ивић: О значењима заменице <i>којешта</i>	341
9. М. Беговић: Поковац и поковина	347
10. И. Стевовић: Акценат у изговору неких спикера Београдског радија	349
11. Језичке поуке	354

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Речница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1954

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 9—10

О СЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА И СРОДНИМ ПОЈАВАМА

II

У својим занимљивим разлагањима Ајановић пита да ли у сложеној реченици може бити главних и споредних реченица (НЈ н. с. V, 206) наводећи да само у малом броју граматика (Лалевић, Љубинчић, Мусулин) стоји да и код независно сложених реченица може бити главних реченица и споредних. То је несумњиво тачно, иако то не би истицало из неких дефиниција саставних реченица као таквих које се могу употребити и потпуно самостално или независно (исп. НЈ V н. с., 135 и д.). Уствари, као што је речено на поменутом месту, није тачно да је сложена реченица просто механички скуп двеју или више независних реченица, иако се може каткад десити да се сложене реченице, са спољашње или формалне стране, ничим другим не разликују од напоредних независних но тиме што се у првом случају оне стављају у једну реченицу. И тада ипак има између њих знатне стилске разлике. Исп. напр.: *Ноћ је. Звезде наизменично блистају различним блеском. Ветар ћарлија доноси последње мирисе заснулог цвећа.* Ако ове реченице ставимо у једну сложену реченицу не мењајући ништа у њима, добићемо слику једног ноћног расположења као целину у којој једна саставна реченица допуњује другу. Ако их оставимо засебно, добићемо три слике којих сливање у једну сложену претставу није сасвим непосредно, него као да се оне јављају једна за другом. Неки наши писци, поводећи се за неким француским писцима (напр. Сент-Бевом) почели су разбијати сложене реченице у самосталне кратке реченице, мислећи да ће тако дати више динамике своје стилу; не, они су постизали сасвим

други ефекат: добијала се искидана, исецкана мисао, готово слика задихана човека, који под притиском замора или неког сличног осећања не може да повеже реченице како би требало.

Као што је речено, сложена реченица је нарочито средство нашег говора које се не може заменити самостално датим реченицама, ма их ми и у сложеној реченици одређивали као независне. Наравно, и те су реченице по смислу увек на изванредан начин зависне јер је заједнички или блиски смисао или општа концепција ма у ком правцу онога што оне значе и учинила да образују сложу реченицу. Из тога излази, као што је то речено, да она дефиниција независносоставних реченица, да се могу самостално употребити, није тачна и да се мора заменити другом у којој ће се јасно изнети значај по смислу тих реченица и њихове разлике од њихове самосталне употребе.

Из овога излази да је сложена реченица неопходност јаснијег, адекватнијег изношења наших мисли и да је као такву не треба мешати са самосталним простим реченицама. И независне и зависне реченице у сложеној су реченици саставне реченице које могу бити главне независне реченице када су самосталне и не наслањају се на друге реченице и споредне саставне реченице, које могу бити независне или зависне. Њих не треба мешати, као што је то показано.

Питање је сада, да ли је споредна независна саставна реченица заиста онолико исто независна колико и главна саставна независна реченица. Ја мислим да је то питање мучило Ајановића када је у свима споредним саставним реченицама видео извесну зависност коју је он гледао, не увек с потпуним успехом, да опише у многобројним примерима које је дао у последња три броја НЈ.

И овде, код дефиниције споредних саставних реченица имамо исто оно што смо имали приликом анализе копулативних и других независних саставних реченица: и овде је зависност семантичка, тј. зависност по смислу. Та зависност тражи од нас да нешто буде речено у главној

или првој реченици, а тек оно што је од ње по смислу зависно — у другој. Зато те реченице не могу мењати места; али може саставних реченица по смислу бити и тако независних да могу бити „вертибилне“, тј. да је свеједно која је на ком месту. Напр. у реченици: *Она га одведе у своје одаје и стане га нудити разном дивљачи* (Ајановић, НЈ V, 5—6, 209) — очигледно је да се морало прво саопштити оно што је у главној саставној реченици, па тек онда оно што је у другој јер то смисао радњи тражи; или у реченици: *Ја прекосутра полазим опет у Шишатоваци, њи бавићу се онђе до маја мјесеца* — исто тако споредна саставна реченица претпоставља да је исказана главна саставна реченица, као што то лепо показује, сем свега другога, и анафорско „онђе“; и тако врло често (исп., напр., још: *Простре торбицу, па разреди по њој (мало соли); Заплака онај, па све сузе капљу на буквар и сл. нав. (213); Вук скочи и нагне у бјекство (209); Обесио о врат торбицу, везао за прге на грудима итд. (208); Јаблан је рано, врло рано устао и добро се напасао (210).* Али и узајамног премештања у многим реченицама може бити, као, напр., у *Нећу да га браним, нека га бије кад је немиран!* — можемо сасвим лепо ставити *Нека га бије кад је немиран, нећу да га браним!* — јер су то две напоредне изјаве; место *Ја нејмам руке коју би дигао на једнога Његуша, а ти удри* — може се сасвим лепо, са подједнаким смислом, рећи: *Ти удри, а ја нејмам руке коју би дигао на једнога Његуша (218)* итд.

Мислим да се овде јасно види да по смислу једна од саставних реченица може бити она од које друга, опет по смислу, зависи; али то повлачи и граматичку особину да те реченице не могу мењати места а да се смисао њихов или сасвим не изгуби или не поремети. Зато бих ја у дефиницију главне реченице коју даје Ајановић унео извесне поправке... „Главном реченицом, вели он, можемо назвати сваку реченицу за коју је друга везана по смислу (додајем ја — А. Б.) и стоји с њом... („у односу“ ја изостављам — А. Б.) тако по смислу (опет мој додатак — А. Б.) који би се иколико пореметио ако би се оне предметнеле (место „раставиле“ — А. Б.).

Ајановић би место назива *главна* реченица предложио назив *основна* или још који блажи назив. Мислим да не би требало бежати од назива „главна“ и „споредна“ реченица јер *споредна* не значи и зависна, а *главна* не мора значити да она мора имати своју зависну реченицу или да она у већем склопу мора бити увек независна (и једна зависна реченица може бити према са њом везаном, било зависном било независном реченицом, — главна). Уосталом главна реченица је овде само саставна главна реченица која улази у смисаону целину заједно са споредном или спореднијом саставном реченицом. Све су оне условљене сложеностију реченице, и по својој природи нити су онако самосталне по смислу нити онако независне као што су праве самосталне реченице; али синтаксичко-граматички оне су заиста независне докле се међу њима не развије и стварна, функционална зависност, па била она обележена нарочитим начином (свезицама, каквим зависним глаголским облицима и сл.) или не била.

Ја опет поново истичем да је ова студија Ајановићева, макар се ми и не сложили са њеним дефинитивним резултатима, изнела пред очи читалачке публике унутрашњи однос међу речима и реченицама: прво се међу њима развија зависност по смислу иза које може доћи, али не мора, и зависност по функцији, а за њом и обележавање те функције нарочитим знаком. Код саставних реченица имамо у нашем језику обично у великом степену развијен први ступањ тако да се о њима мора говорити једино као о независним реченицама. Само у ретким случајевима (напр. код свезице *те*) може се и ту развити функционална зависност.

Није место да овде говорим како ја замишљам развистак функционалне зависности у нашем језику. Поменућу да сам о томе имао прилике, опет сасвим укратко, да говорим у својој оцени синтаксе проф. Зенона Клеменсевича (у *Rocznik-у Slawistyczn-ом XV 53* и д.): она се развила из функционалне зависности засебних речи у простој реченици када су се те зависне речи или претварале

у целе реченице или замењивале целим реченицама са задржавањем зависне функције тих речи. Наравно, и саме реченице су могле имати ту функцију и само по њој бити зависне реченице. Али о томе — другом приликом.

III

Сем сложених реченица имамо и пространије скупове реченица које су везане заједничким смислом, једном концепцијом која се развија не у неколико саставних реченица, већ у извесном броју засебних реченица. Такав низ реченица називамо обично периодом у којем се нижу такве реченице чинећи целину, без потребе и умесности нарочитог одвајања извесног броја њихова, да би се њиме отпочео нов период. Такве скупове реченица стилистике називају различним именима: *став*, *параграф* или, застарело, *зачело*. Ни реченични период није најсрећнији назив, али су још мање срећни став, параграф или зачело (исп. дра Љубомира Петровића, *Техника стила*, 1937, 61 и даље), али о томе на овоме месту нећемо се задржавати.

Добре стилисте ће увек пазити да им периоди буду добро ограничени и да у њиховој садржини нема отступања у страну. У добром периоду, иако су реченице засебне, оне су повезане и заједничким предметом и често различним граматичким средствима. Свезице добијају у њима и нов карактер надовезивања самосталних реченица а, према томе, и ново значење. Тако, напр., свезица *јер* у својој надовезачкој функцији не мора имати узрочно значење, већ образложивачко, документације, доказно или сл. Свезица *али* може имати у тој функцији не непосредно супротно значење, већ искључно, ограничавајуће или сл. Да узмемо један период из којег би се све то видело. Узмимо овај Скерлићев текст:

(1) Г. Шантић се развијао лагано и прошао кроз многе мене, али он сада излази са једном дефинитивном књигом, која чини част њему као песнику и Српској Књижевној Задрузи као издавачу. (2) Та књига неће можда имати толико критичара као извесне

збирке стихова које су циљале на „скандалски успех“ али ће имати читалаца, што не значи мало у ово доба када се наша поезија, ван кругова оних који пишу, готово више не чита. (3) Ова срдачна књига ће имати нешто више и боље од читалаца који ће је прелиставати: над њом ће задрхтати много срце и засузиће много око. (4) Јер, то је искрена књига једног искреног песника, једна честита и српска књига једног честитог човека и доброг Србина, једна од оних књига којих смо се давно зажелели и какве нам увек требају.

У првој се реченици говори о Шантићеву књизи, у другој се продужава „Та књига“ и сл., у трећој се надовезује „Ова срдачна књига“ и у четвртој: „Јер, то је искрена књига једног искреног песника“ итд. Види се јасно да се свугде непосредно говори о истом предмету који собом и везује све те реченице у целину. У четвртој реченици имамо надовезно „јер“ са навођењем „документације“. Што вреди за свезицу *јер* у овој употреби, то вреди и за *али*, *и*, *а* и др. Према томе, и граматичари треба да обрате нарочиту пажњу на значење свезица у овој употреби.

Или да узмемо један мањи период из Андрићевих Рзавских брегова:

(1) Све се разбежа и посакрива, оста сам Алихоца, који је ишао пред тобџијама, прикован десним увом за дирек уз капију. (2) Једни кажу да су га приковали Аустријанци, а други сами Турци јер није хтио да бјежи. (3) У том болном и смијешном положају је остао цијело поподне. (4) Али је изнио живу главу; само је послуже цео живот повезивао ахмедију мало ниже на десно уво и није могао да живе види ни топове ни тобџије.

Прича о болном догађају Алихоце у првој реченици, у другој реченици — ко му је зло о којем се говори учинио, у трећој — колико је остао у болном положају („У том болном... положају...“), у четвртој — да се ипак најзад од њега ослободио иако рањен за цео живот.

Из овога се види да је главно — сам предмет, тј. садржина или смисао који повезује све ове самосталне реченице. Оне могу бити и каквим анафорским везама повезане (У том... полагају и сл.), али потпуно је довољно и кад се говори о стварима у непосредној вези са предметом или о самом том предмету. И овде скрећем пажњу на употребу надовезног „али“ у значењу „па ипак“, „и поред свега“ или сл.

Мислим да је за свакога јасно да су и ове самосталне реченице повезане и да се по смислу налазе у различној служби једна према другој (оне се могу у таквој служби налазити и много више него што је у горњим примерима); па ипак нико неће мислити да су оне зависне реченице, већ само реченице повезане у реченичну групу заједничким предметом или заједничким смислом.

Ја сам хтео овде узгред да изнесем значај реченичних периода и са граматичке стране, а не само стилске, са које је он добро познат.

IV

И, напоследку, да поменем и то да граматика обично не води рачуна о једној врсти граматичких исказа, о непотпуним изразима које бих ја за разлику од елиптичне реченице назвао просто исказом. То су они условљени изрази, обично од једне-две речи, којима служи као објашњење оно што је раније речено, дакле, тзв. контекст.

Исп. овакве примере: *Није требало ићи по туђој ливади и упропаћивати траву. — Па шта?*

Ово „Па шта“ значи: шта из тог излази, шта наређујете и сл. Или: *Он је рекао да то не би учинио. Никад!* Да је то „никад“ у претходној реченици, то би био обичан прилог. Овако, када се претходна реченица узме као полазна тачка, ово је „никад“ нека врста психолошког прирока, али граматички ово је само „исказ“ који се може разумети само из контекста. Проф. З. Клеменсјевич у својој синтакси говори исцрпно о таквим исказима, које он назива „oznajmie-nie“ за разлику од реченице (пољски „wypowiedzenie“). Да

поменем који пример из његове синтаксе. Кад си био у Варшави? — *Пре месец дана; Зар изгледам болестан?* — *Веома, веома!* У току тих неколико часова био си у Кракову и Варшави?! — *И. Итд.* Ове исказе, према односу њихова смисла према смислу главне реченице, Клеменсјевич назива развојним или самосталним. Мислим да ова друга група (напр. *Загушљиво је. Данас је топло* и сл.) треба да обухвати само оне случајеве који су условљени контекстом (напр. *Јеси ли учио пољски?* — *Јесам.* *Идеш у позориште?* — *Не.* — и сл.). Али тада се они не могу назвати самосталним јер су условљени ранијим питањем или контекстом. Или да наведем једно место из чланка М. Богдановића („Борба“ од 23 маја 1954 г.) који је случајно преда мном: „Са нервом, са најпуннијим драмским акцентом, а без патетике старога стила, него бићем нама блиско разумљивим, убедљиво и емотивно, начином који се у гледаоца утисне као на фотографску плочу и магнетофонску траку, да се све то још дуго и дуго види и чује. Незаборавно!“ Ово се „незаборавно“, које чини за себе потпун исказ, може разумети само из претходног текста, из реченице испред њега. Оно се може развити у пуну реченицу на различне начине, што у овом случају није потребно јер би стилски изгубило од своје изразитости. Оно се надовезује на ранији текст и зато и чини потпун исказ. Или: Доћи ће сви другови и П. Милић. *И он!*? *И овде је овим „И он!“* дат потпун исказ, иако претставља овде само почетак реченице (*И он ће зар доћи!?. . .* или сл.)

Може се дати и синтакса ових исказа који су, наравно, у вези са текстом, потпуно јасни. Када би се они заменили пуном реченицом, они би изгубили од своје изразитости која се ствара слободном сарадњом и слободном маштом читалаца или слушалаца, чак и каткада, извесном, једва приметном, неодређеношћу или мистериозношћу.

Из ових исказа, тако штурјих и тако непотпуних, који имају у стилу писаца врло значајно место, и тичу се више стилистике него граматике, јасно се ипак види потпуна повезаност и једне и друге, само и, у исто време, различан значај њихов за једну и другу. Уосталом, намера је била и

ових редова само да се дотакнемо ових условних израза који увек зависе од ранијег текста и од њега добијају често код различних читалаца или слушалаца врло различне допуне. Зато се за њих не може рећи да су то елиптични изрази, бар не у типичним случајевима, који претстављају одређени део реченице који се увек може лако попунити на исти начин, већ потпун и с к а з. У тој њиховој нерашчлањености, која се може, кад се то нарочито хоће, попунити на различите начине и лежи њихова драж. По својој природи они нису само стилско средство него и граматичко јер претстављају као и с к а з потпуност саопштења без обичних реченичних делова.

А. Белић